

עולם חדש וטוב אני אתן לך: על הספר "נוילנד" מאת אשכול נבו

תקציר: "נוילנד" (2011), ספרו של אשכול נבו, הוא ספר שהולך בגדולות, כפי שמעידה כותרתו המתכתבת עם "אלטנוילנד" (1902), ספרו המכונן של בנימין זאב הרצל. ספר זה הוא המשך לרומן הראשון של נבו "ארבעה בתים וגעגוע" (2004). בין שני ספריו אלו של נבו מתממשות נקודות דמיון רבות. גיבור הספר מני פלג הוא הישראלי האולטימטיבי, ותשתית העומק המפרקת את ארשת הישראלי המצליח שלו היא טראומת מלחמת יום כיפור. המסע בין "כאן" ל"שם" הוא העיקרון המרכזי של רומן מסע זה. הספר משרטט דיוקן של ארבעה דורות ישראליים, בתוך שהוא מתאר ובוחן את יחסם למקום הארצי-ישראלי ולחיים במרחביו. שירו של פרוסט "הדרך שלא נבחרה" משמש עיקרון תמטי המארגן ומנמק את פרטי העלילה. מול הוויתור של מני פלג, כמייצג דור המדינה, על ארץ-ישראל כטריטוריה הבלעדית של העם היהודי, מוצגת השפה העברית כמסמן ציוני-ישראלי חלופי הצרוב בשפתן-הווייתן של כל הדמויות ברומן. ביצירה מתוארת תנועת מטוטלת המאפיינת את הרומן הפוליפוני בין הוויתור על הציונות כמקום לבחירה ההכרחית בה כשפה. השפה העברית מאפשרת לרומן לחזור ולהשמיע את חזונו המנחם של ההורים לדור הבנים: "עולם חדש וטוב אני אתן לך".

מילות מפתח: "נוילנד", אשכול נבו, "אלטנוילנד", "ארבעה בתים וגעגוע", סיפורי מסע, מלחמת יום כיפור, מלחמת לבנון השנייה, דורות ישראליים, דור המדינה, הכתיבה כבעלת פוטנציאל מרפא, היהודי הנודד, המקום הארצי-ישראלי, השפה העברית.

מאידיאת ה"בית" לאידיאת "מדינת היהודים"

"נוילנד", ספרו של אשכול נבו (2011), הוא ספר שהולך בגדולות ושכותרתו מתכתבת עם "אלטנוילנד" (1902), ספרו הנודע של בנימין זאב הרצל, חוזה המדינה. ספר זה של נבו ממשיך בדרך של הדהוד, צמיחה והתעצמות את הרומן הראשון שלו "ארבעה בתים וגעגוע" (2004), שהתקבל בעניין רב הן בקהילה הספרותית והן במערכת החינוך על מוריה ותלמידיה. שני הספרים מתנהלים בשני מישורים מקבילים: המישור הגלוי מורכב מעלילות שונות השזורות זו בזו ומשקפות סוג מסוים של "ישראליות" עכשווית, והמישור הסמוי עוסק בבעיות העומק של החברה הישראלית. "ארבעה בתים וגעגוע" העמיד במרכזו את אידיאת ה"בית". הספר מתאר את הבית ואת חיי השיגרה של אברם וג'נה, עולים מכוורדיסטאן, מקימי שושלת

זכיאן, על ריבוי בניה, כלותיה ונכדיה החיים בישראל. הבית ממוקם בכניסה לירושלים, ליד מבושרת, חלק ממה שהייתה פעם "מעברת עולים מכורדיסטאן. עכשיו היא בעיקר בלגאן. צריפים ליד וילות. חורבות ליד פרחים. [...] השם הרשמי מעוז ציון. השם הלא רשמי קסטל, על שם המשלט שבראש ההר. במלחמת השחרור נפלו פה, עכשיו זה אתר" (נבו, 2004, 9). מיקום מדויק זה של הבית, המוצג בפיסקת הפתיחה של הספר, מכיל במוקטן את שני הנרטיבים הנפרשים במהלך העלילה: הנרטיב הישראלי של "מלחמת השחרור" ו"העצמאות", וכנגדו נרטיב הגירוש וההדרה של האוכלוסייה הערבית. עלילת הספר "ארבעה בתים וגעגוע" מתארת את הפיכתו של בית זה ל"בית מריכה" ששני לאומים, היהודי והערבי, אווזים בו וטוענים: "כולו שלי".

הספר "נוילנד" מעמיד במרכזו את אידיאת "מדינת היהודים", והוא מבקש לבדוק את מימושה הקיים. כישלון מימוש זה ניכר בהעמדתו מול חזון העבר של הרצל חוזה המדינה, ומול מימוש נוסף ישן-חדש של אידיאת "מדינת היהודים" המתואר בספר זה. בשני הספרים אשכול נבו לא רק מתאר ומנכיח בהרחבה את הצד האחר, המנוגד לקול הרשמי של הנרטיב הישראלי, אלא גם תומך בו בדרכי עקיפין סיפוריות רבות ומגוונות. בספר "ארבעה בתים וגעגוע" שמו של הפועל הערבי שגורש מביתו הוא צאדק, שפירושו צדק. אמו מחזיקה ברשותה חפצים בעלי משמעות סמלית המעידים על בעלותה ארוכת השנים על הבית – מפתח וקושאן, שטר בעלות. כניסתו של צאדק לבית ילדותו, אגב זיהוי כל פרט קטן וגדול השייך למבנה, והליטוף הספונטני של קירות הבית גם הם ביטוי לבעלותו האמיתית על הבית. מציאת שרשרת הזהב של אמו של צאדק, המועברת מדור לדור במשפחתה, שהחביאה האם בקירות הבית ביום הגירוש מעידה גם היא על זהותם הנחרצת של הבעלים הראשונים של הבית. סיום סיפורו של צאדק – בהשלכתו לכלא הישראלי ובזריקת שרשרת הזהב למחלקת האבדות של משטרת ישראל – מעיד שהחברה הישראלית בהווה המתואר של הרומן עדיין לא מסוגלת להכיר בצדקתו של הנרטיב הערבי.

נקודת דמיון נוספת בין שני הספרים היא העיסוק בשכול הצבאי כמאפיין מרכזי של החיים במדינת ישראל, כמוהו כהשפעתה המכרעת והמצמיתה של טראומת השכול על בני המשפחה הנותרים וחוסר היכולת להמשיך את החיים במדינת ישראל שגבתה את הבן כקורבן הכרחי לקיומה. כל זאת מנקודת התצפית של האחות השכול/ה. הרומן "ארבעה בתים וגעגוע" נפתח בתיאור ישיבת השבעה על הבן גידי במלחמת לבנון. הרומן מתאר את ניסיונות ההתמודדות הכושלים של בני המשפחה עם השכול. האם נחמה, שאינה מוצאת נחמה לנפשה, מקימה "מקדש" לבן המת בסלון ביתה ושוקעת בדיכאון עמוק, הניכר בין השאר, בשערה הנושר כביטוי לנשיותה השוקעת. הבן יותם, שמתיתם מכל תשומת לב הורית, אינו מצליח לתפקד בשיגרת חייו הקודמת, וכביטוי לייאושו בוחר ללכת לאיבוד מהוריו ומביתו ולישון בחירפה

עזובה בווארי שליד ביתו. שם האב, ראו-בן, מבטא את יחסו של האב לשני בניו. את בנו המת "רואה" האב בכל מאורו בתוך שהוא מעמידו במרכז פעילותו הפוליטית, אבל הוא עיוור לחלוטין למצוקת בנו החי, והוא חוזר ורואה אותו רק לאחר שאבד ונמצא באותה חירבה עזובה. החלטת המשפחה השכולה לעזוב את מדינת ישראל ולהגר לאוסטרליה היא מסגרתו העלילתית, המבנית והאידיאולוגית של הרומן, והיא פן אחד באמירתו המורכבת של הרומן על האפשרות/ אי אפשרות של החיים במדינת ישראל.

השכול הצבאי כמאפיין מרכזי של החיים במדינת ישראל ניכר גם בסיפורה של משפחת כנכנישתי ברומן "נוילנד". מותו של הבן יואבי כמהלך שירותו הצבאי מפרק לחלוטין את משפחתו, כפי שמעידה אחותו בדיבור קטוע ושבור: "אין לי ממש משפחה. כלומר יש. הייתה. אבל עכשיו היא מפורקת. מפוזרת" (נבו, 2011, 143). מותו של הבן מנמק את עזיבתם ההכרחית של הוריו את מדינת ישראל. אביו ואמו, כל אחד בנפרד, בוחרים להקים תא משפחתי חלופי הרחק מהמרחב הישראלי המקרבן והמצמית. גם אחותו, ענבר, לא מוצאת את מקומה במדינת ישראל, ולאורך כל הספר מסרבת לחזור לגבולותיה.

בשני הספרים מוותר נבו על מספר אחד – כול-יודע או בגוף ראשון – וממירו בדיבור פוליפוני, רב-קולי, המשקף באמינות רבה יותר את סערת הנפש של הקולקטיב הישראלי. בשני הספרים יוצר נבו מבנה מורכב ומשוכלל של עלילות, דמויות ומרחבים מגוונים ומתחלפים, ועל ידי כך מאפשר לקורא התבוננות מחודשת במעשה הציוני המרכזי שעליו מבוססת הציונות – ההתיישבות בארץ-ישראל, הקמת המדינה וייסוד בית – משפחה ושושלת דורית – במרחביה.

"רסיס [...] שנתקע ונשאר"

במרכז הספר "נוילנד" ניצב מני פלג, אלמן שזה עתה מתה אשתו, בן שישים, הסוגר להפתעת ילדיו את העסק שלו ויוצא לטיול תרמילאים בדרום אמריקה. כעבור כמה חודשים בדרכים הוא נעלם בנסיבות לא ברורות, ובנו דורי נאלץ לצאת למסע חיפושים אחריו. מני, שם האב הנעלם, "מנץ", כפי שהוא מכונה באהבה בפי אשתו בימי חייה, הוא "גבר", "אדם", ה"גיבור" הישראלי המובהק, בן הארץ. בחיי השיגרה שלו בהווה המתואר ברומן הוא מצטיין בעבודתו כיועץ אסטרטגי למצבי משבר עסקיים. אלא שכאבי העומק השתוקים של האב מספרים את סיפורה המודחק של מלחמת יום כיפור ואת השפעתה הטראומטית עליו ועל החברה הישראלית כולה. סיפורה הגלוי של מלחמת יום כיפור וסיומה ב"ניצחון" ישראלי ניכרים באותות הניצחון הרשמיים שהעניקה המדינה ללוחמיה-גיבוריה בתום המלחמה. עם סיום המלחמה קיבל האב את עיטור העוז. אבל הסיפור הסמוי של המלחמה, שהאב מקפיד לא לדבר עליו, מהבהב באיתותי כאב. איתותים אלו מודחקים ונשלטים כל עוד אשתו האהובה לצדו, ומתפרצים כלבה גועשת לאחר

מותה. כפל פנים עקרוני זה של מלחמת יום כיפור, על צדה הגלוי, המסופר והמעוטר מול צדה המסויט והמודחק, ניכר גם בחיי היום-יום של משפחתו של מני. מצד אחד בספרייה שבסלון בולט "מדף שלם של ספרים על גיבורים אחרים של המלחמה הזאת, כמו אביגדור קהלני או יאנוש בן גל" (שם, 121). ומצד אחר, הסתגרותו הקבועה של האב, נעול בחדר העבודה שלו כל יום כיפור, ובעיקר התקף החרדה שמתפרץ אצלו בטיול של קבוצת משפחות לסיני – מרחב האימה של מלחמת יום כיפור. כאבי הגב העזים שלו, החוזרים ומוזכרים במהלך הרומן, הם איתות נוסף לכאבי העומק של האב שאין להם כל ביטוי בחיי השיגרה. ההתפרצות הגואלת של כאבי עומק אלו מתאפשרת רק ב"מקום האחר", הרחק מחיי השיגרה שלו, מבני משפחתו, מחוויות המלחמה עצמה וממדינת ישראל שבה התחוללה המלחמה ולהגנתה יצא האב כחייל צעיר. וכך כאשר יוצא האב לטיול תרמילאים בדרום אמריקה, בחווה נידחת הוא משחזר בעל כורחו את טראומת המלחמה ומוצא מזור מסוים לסיוט שהיה כלוא בו.

ביטוי סמלי למרתף הנידח שאליו ביקשה החברה הישראלית לדחוק את טראומת מלחמת יום כיפור עולה מתלונתו של האב על היעד שנשלח אליו כשהיה חייל צעיר במלחמה: "אני לא ישן בכלל מאז מה שקרה ונדמה לי שיש לי רסיס בגוף שנתקע ונשאר" (שם, 319). האב המבוגר, משחזר בדיעבד את הרופא הגדודי השולח אותו לקצה המחנה, מאחורי צריף השירותים, ל"בור" המוקף בקונצרטניה: "היה בור כזה שהשליכו אליו את כל ההלומים ממש כמו את יוסף אבל לא בגלל קנאה [...] אלא בגלל מבוכה ואולי גם חשבו שזה מדבק..." (שם). טראומת מלחמת יום כיפור של מני, כמו של המדינה כולה, מנמקת את הכרח יציאתו למסע, את הליכתו המכוונת וההכרחית של האב לאיבוד, ואף את עילת חזונו האידיאולוגי.

"לסבתי [...] שאם לא הייתה נוסעת משם, לא הייתי כאן"

המסע – ההיטלטלות – בין "כאן" ל"שם" הוא העיקרון המרכזי של הספר "נוילנד", וציריו העלילתיים, המנוגדים זה לזה ומשלימים זה את זה, נרמזים בהקדשה האוטוביוגרפית של הרומן: "לסבתי, פרח פרישברג ז"ל (1916-2010), שאם לא הייתה נוסעת משם, לא הייתי כאן". כך, בהתאמה מלאה, מעמיד הרומן זוגות של מסעות המעומתים זה עם זה, והקולות המלווים אותם הם תופי הטס-טם של המלחמות: מלחמת העולם השנייה, מלחמת יום כיפור ומלחמת לבנון השנייה. המסע הראשון הוא של לילי ומאהבה-אהובה פימה בשנת 1933. המסע הציוני-אידיאולוגי הגדול והגורלי של צעירים יהודים לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה משם לכאן באוניית מעפילים. יעד המסע הברור והנחרץ הוא ציוני, אידיאולוגי, טריטוריאלי – ארץ-ישראל – ומטרתו – הקמת מדינה לעם היהודי. המסע הזה מסתיים יום אחרי פרוץ מלחמת העולם השנייה, כשכותרות העיתונים בארץ זועקות: "שואה!". המסע השני, המתאפשר בזכות הראשון, הוא מסעם של דורי וענבר באפריל-מאי 2006.

כיוונו של המסע הזה הוא הפוך מקודמו. זהו מסע מכאן לשם, מתוך ארץ-ישראל אל עבר יעד לא נודע. מטרתו של המסע המאוחר בזמן היא מציאת אביו הנעלם של דורי. המסע הזה מסתיים בהדהוד קלוש של מסעם של דור הסבים – פימה ולילי – ויעדו הוא שיבה מאולצת למדינת ישראל עם פרוץ מלחמת לבנון השנייה, בקיץ 2006, כשטילים נופלים בלב הארץ, בחיפה.

היציאה למסע, באשר היא, נובעת מההכרח להתמודד עם משבר, והיא כרוכה בהתנתקות מחיי השיגרה, דמויותיה ואביזריה. מני יוצא למסע לאחר מות רעייתו האהובה ומתנתק מילדיו ומנכדיו. יוסי וחנה כנבנישתי יוצאים למסע, כל אחד בנפרד, לאחר משבר התאבדותו של בנם החייל שהחריף את הניכור ואת הזרות שבחיייהם הזוגיים. בה בעת הם מתנתקים מענבר, בתם היחידה הנותרת לבדה בארץ, ומאמה של חנה, ניצולת שואה מבוגרת שגרה לבדה. נוסף על כך, ואולי בעיקר, מבחינת עמדתו העקרונית של הרומן, הם עוזבים את ארצם-מולדתם. דורי יוצא למסע בעקבות המשבר של היעלמות אביו, ונאלץ להיפרד מאשתו, מבנו הקטן נטע ומהאביזרים המאפשרים-מסמלים את הקשר בינו לבינם. כך הוא משאיר את טבעת הנישואים בבית ושוכח לקחת איתו את הטלפון הנייד. השארת אביזרים סמליים וחיוניים אלו ממחישה את משאלת לבו הכמוסה לעזוב את כאבי המקום הישראלי ולהתנתק מהם.

המשותף למסעות כולם הוא אופיים הממושך, הפתלתל, המזמן מעצם טבעו מפגשים, אנשים ואירועים בלתי מתוכננים וצפויים. עוד מאפשר המסע התכוננות חדשה ואחרת במראות מוכרים. כך למשל מזהה מני את הצעירים הישראלים בדרום אמריקה: "כל כך הרבה צעירים ישראלים יש ביבשת הזאת [...] עם רסיס בגוף, לא רק הגברים גם חלק מהנשים [...] הצעירים שלנו בורחים, נמלטים לא שקטים..." (שם, 313). בהמשך מזהה מני האב את הישראלים המטיילים בעולם על פי הכאב הניבט מעיניהם: "הכאב הישראלי הזה – אינתפאדה ראשונה, שנייה, חומת מגן, זה לא משנה. לכולם יש בעיניים אותו פחד נורא ממה יהיה אם לא נהיה" (שם, 320).

ארץ-ישראל, כמרחב גיאוגרפי טעון ברגשות אישיים ולאומיים מורכבים, משותפת לשני המסעות הגדולים המתוארים ברומן, והיא ליבת נושאו האידיאולוגי של הרומן. במסע הראשון, מסע העבר של הצעירים היהודים הנמלטים מאותות השואה, ארץ-ישראל היא מושא כיסופים וערגה אישיים ולאומיים המשותפים לכל המפליגים באוניית המעפילים. במסעות האחרים, לעומת זאת, מדינת ישראל היא מקום ההולדת וגם מרחב שנות הילדות והבגרות. בה בעת זהו מקום רדוף מלחמות ופיגועים המאלץ את אוהביו, שנלחמו בדמם על קיומו והישרדותו, להימלט ממנו. בעוד שהמסע אל ארץ-ישראל בשנות השלושים היה ארוך, קשה ומייסר, הרי שהיציאה ממנה, בגלל מלחמותיה, היא קלה ורבים בוחרים בה. השיבה אליה אחרי העזיבה נדחית בשנים רבות, ובכלל מוטלת בספק. על מצב טרגי-אירוני זה מעידה ענבר, אחותו השכולה של יואבי,

החייל שמת במהלך שירותו הצבאי, ספק התאבד ספק נהרג, לאחר ששני הוריה, בנפרד, כבר עזבו את הארץ. כאשר היא מתבוננת סביבה בנמל התעופה בישראל בדרכה לבקר את אמה בברלין היא כותבת ביומן המסע שלה: "באיזו חרווה אנשים נוסעים מהארץ הזאת [...] ואיזו הקלה נסוכה על פניהם. אלפיים שנה השתוקקו לנשק את אדמתה ופנו בכל יום שלוש פעמים מזרחה, אבל מהרגע שהגיעו לכאן הם כל הזמן רוצים מערבה" (שם, 130).

שלושת המייצגים את דור ההורים, ילידי הארץ, מקימיה ובוניה, בוחרים לעזוב את מדינת ישראל ולהרחיק לארצות אחרות, והם מכים שם שורש ולא מתכננים לחזור. כזהו יוסי בנבנישתי, ישראלי מובהק, "מלח הארץ", שלחם במלחמת יום כיפור והיה שותף לתנועת המחאה של מוטי אשכנזי, אביו של יואבי הצעיר שהתאבד במהלך שירותו הצבאי. יוסי מרחיק עד אוסטרליה ובונה לעצמו משפחה חדשה ומוליד בן – ראובן. על ההכרח לעזוב את הארץ הוא מספר לבתו במפגש קצר איתה במלון בהונג קונג: "נגמר לי האוויר בארץ, [...] הייתי חייב לנסוע. זה היה או זה, או...". (שם, 231). חנה, אשתו לשעבר, אם החייל המת, מרחיקה עד ברלין. הכרח ההתנתקות מהארץ של חנה, האם השכולה, ניכר בדבקוּתה במעשה זה למרות התנגדותה העזה של אמה שמשפחתה ניספתה בשואה. בברלין יוצרת האם השכולה קשר של אהבה וחיים משותפים עם גרמני נוצרי. עזיבת הארץ של דור ההורים יוצרת היפוך תפקידים אירוני: התרמילאים הצעירים-זקנים המרחיקים נרוד הם דווקא ההורים, וילדיהם הם שיוצאים לחפש אותם. על המצב יוצא הדופן הזה חוזר ומכריז אלפרדו, המחפש המקצועי האולטימטיבי אחרי נעדרים: "בן שמחפש את אבא שלו, שאבא שלו משתנה לו – זה עוד לא היה לי" (עמ' 335). בין שתי הנשים הנוסעות, הסבתא לילי ונכדתה ענבר, יש קשר נפשי חזק וגם נקודות דמיון רבות. העיקרית שבהן מתממשת בהיטלטלותן הממושכת בין שני טיפוסי גברים. האחד גבר היבשה והבית שהוא בעל אופי יציב ו"איתן" (שם חברה של ענבר), המציע חיי סדר ושיגרה. ומולו גבר המסע והים שהוא כריזמטי וחמקמק ומציג את האופציה הקוסמת שאינה ניתנת למימוש.

האנלוגיה המשתמעת מריבוי המסעות ברומן מייצרת את הקלידוסקופ המנצנץ בריבוי אפשרויותיו ותעתועיו, המבטא את המהלך שעברה החברה הישראלית מהסכמה כללית על הציונות והתממשותה במדינת ישראל ועד להתפרקות חישוקי החזון הציוני והיציאה למחוזות נכר, הגולה.

דור המדינה: "שתי רגליים על הקרקע לאט לאט שוקעות"

הרומן מבקש לשרטט דיוקן של ארבעה דורות ישראליים, כפי שמעיד שמו של הגיבור הראשי "דורי". דורי עצמו כלוא בהיטלטלותם ובכאבם של הדורות שלפניו ואחריו. דור הסבים – שמייצגיו הם פימה ולילי שהעפילו במאמץ רב לארץ-ישראל. בניהם, דור הבנים שנהיה לדור

האבות הכואב את כאבי הארץ ויוצא ממנה, ודור הנכדים היוצא לחפש ולפגוש את הוריו הכואבים שוויתרו – בנפש כואבת – על מימוש החזון הציוני בארץ-ישראל. את הדור הרביעי, עדיין צעיר בגילו, מייצג בנו של דורי, נכדו של מני, הילד העצוב ששמו נטע, הנוטע את אביו בארץ ומשמש עילה הכרחית לשובו: "הרי בתוך כל קשת הספקות הזאת יש בכל זאת אבן ראשה אחת שהכול אחוז בה: הילד הזה, הילד הזה אוהב אותו וזקוק לו" (שם, 350). את ההתבוננות הדורית הזאת עושה גם מני, הלום הקרב, באומרו: "דור דפוק אנחנו בחיי דור המדינה [...] לפניו חולמים ואחריו חולמים. זה הדור שלי דור המדינה, שתי רגליים על הקרקע לאט לאט שוקעות" (שם, 316).

מלבד היציאה למסע, מוצגת גם הכתיבה כבעלת פוטנציאל של תיקון וריפוי הנפש הכואבת. מעשה הכתיבה מתלווה למסע. היוצאים לדרך מצטיידים כנדרש בגיליונות נייר ובכלי כתיבה. באחרים מתעורר הצורך העז לכתוב במהלך המסע. כך מקבלת ענבר טרם צאתה מחברת ועט, והיא כותבת לאורך כל הדרך ספק יומן מסע ספק רומן. אמה כותבת עבודת דוקטורט, שאותה התחילה בארץ והיא מבקשת לסיים בברלין. נושא עבודתה הוא "היהודי הנודד", ובאופן אירוני כל בני משפחתה מממשים אותו בדרכים שונות. היא חוזרת וקוראת בספר ישן משנת 1602 את סיפור משפחתה בהווה המתואר: "נגזר דינו של היהודי לנודד, מקולל" (שם, 175). הסבתא לילי באוניית המעפילים הייתה אחראית על הפקת עלון הקיר היומי. מני, גיבור היצירה, לוקח בצאתו למסע עט נובע, ולאורך כל מסעו כותב את פתקיו, את יומניו ואת חזונו הלאומי בתוך שהוא מציין: "רק הכתיבה מחזיקה אותי מעל פני המים כי אנה אני בא בלעדיך..." (שם, 331).

הדרך שלא נבחרה

השיר "הדרך שלא נבחרה" מאת המשורר רוברט פרוסט, חוזר ומוזכר ברומן ומשמש עיקרון תמטי המארגן ומנמק את כל פרטי העלילה במישור הלאומי-אידיאולוגי וגם במישור הפרטי-משפחתי. כאשר דורי וענבר נמצאים בפרו ועולים במדרגות האינקה הרבות והתלולות, מספר דורי בקולו המקצועי של מורה להיסטוריה על התלבטותו של הרצל בספרו "מדינת היהודים" בין שתי טריטוריות: ארץ-ישראל וארגנטינה. תשובתה של ענבר, כמו תמיהתו העקרונית של הספר כולו: "מעניין מה היה קורה אם בכל זאת היינו הולכים בדרך הארגנטינאית הזאת, שלא נלקחה, [...] תאר לעצמך שמדינת היהודים הייתה בדרום אמריקה" (שם, 310). בהמשך המסע מעלה ענבר את האפשרות: "אולי יש מין תת-מודע קולקטיבי כזה שזוכר גם את הדרך שלא הלכו בה" (שם, 340). כך, על פי עיקרון זה, מתממשת בספר הדרך הלאומית שלא נבחרה בעבר על ידי הרצל. מני פלג, הישראלי האולטימטיבי, מחליט לממש אפשרות זו על ידי חזרה מאוחרת, ובדיעבד, על המהלך ההיסטורי של הברון הירש. בהווה המתואר ברומן, שנת 2006, הוא נוסע לארגנטינה, קונה חלקת אדמה גדולה, ובין שתי מושבות מוכרות וותיקות שהקים הברון,

מויססווייל ופלאסיוס, הוא מקים את "נוילנד". ארץ חדשה-ישנה זו מבוססת על העיקרון שקבע החוזה המקורי, בנימין זאב הרצל, כפי שחקוק על שער הכניסה למקום: "בן אדם, אחי אתה" (שם, 337).

עקרון "הדרך שלא נבחרה" משמש גם לבריקת איכותה ויכולת הישרדותה של מסגרת הנישואים. כמודל מוצלח, יחיד ברומן, מוצגת האהבה המוחלטת של מני ונורית, הוריו של דורי, שנמשכה עשרות שנות נישואים והכילה את כאביהם ומשבריהם, כפי שמעיד בנם: "אהבה גדולה וחד-משמעית זרמה ביניהם, בעקביות, כנביעה של מעיין סתרים" (שם, 96). חיי הנישואים של שאר הדמויות, לעומת זאת, מוצגים כפגומים ובלתי ניתנים לתיקון במסגרתם הקיימת. לילי ופימה, דור הסבים, שגילו את אהבתם ואת מיניותם על הספינה המפליגה לארץ-ישראל, נישאו לבני זוג אחרים, ובמשך כל חייהם כמבוגרים הם עורגים ומשתוקקים לאהוביהם שלא נעשו בני זוגם החוקיים וחולמים עליהם. בהתאם לכך, מורשתם לדור הנכדים היא להימנע מטעות כזאת. הוריה של ענבר, שנכוו אנושות בכאבי הארץ עם מות בנם החייל, מצילים את עצמם באקט נחרץ של פרידה. הם נפרדים זה מזה, וגם מילדיהם וממדינתם, ומאפשרים לעצמם לבחור את "הדרך של נבחרה". כך הם חווים בשנות חייהם הבוגרות חיוניות, התרגשות והתחדשות. גם דור הבנים לא מצליח לשרוד את מסגרת הנישואים. צאלה, אחותו של דורי, מתגרשת מבעלה לאחר הולדת שני ילדיהם, ואפילו דורי, שחוזר ומציין בשפת שירו של יהודה עמיחי את חברותו "במפלגה השמרנית של אוהבי אהבה אחת גדולה בחייהם", מבין במהלך המסע את "הקלקול העמוק" בינו ובין אשתו, ומתוודע למשיכה העזה, ובעיקר לדיבור הקולח והטוב, בינו ובין ענבר שותפתו למסע.

ברגעים משמעותיים בחייהם מודעות הדמויות לכך שהן עומדות בצומת של בחירה גורלית. בסוף ביקור של שלושה ימים של ענבר אצל אמה, בעודה ממתינה בנמל התעופה לטיסה לתל אביב, היא מבינה שעליה לבחור בין שיבה לארץ, על שיגרת חייה המפורקת והמאוסה, לבין המשך המסע. נמל התעופה בברלין הוא מרחב טיפוסי למסעות, למעברים, ואולי גם לבחירות גורליות. ענבר מחליטה החלטה אינטואיטיבית להמשיך במסעה גם ללא כל יעד ותוכנית, כפי שהיא מסבירה לפקידה בטרמינל: "לא רוצה תל אביב, אני רוצה לטוס בטיסה הבאה שלכם, לכל יעד שהוא. בכל מחיר" (שם, 215). כאשר מני חוזר הלום ממלחמת יום כיפור הוא שוכב במיטתו ומתלבט בין שיבה לחיי השיגרה ובין השתקעות בשנת נצח: "הרגשתי שאני יכול לבחור אם לקום ולחזור לחיים או להישאר לישון לנצח" (שם, 326). כאשר מגיעה אוניית המעפילים שבה נמצאת לילי לספה של הארץ החדשה, וסירת משמר בריטית יורה למוות בשני מעפילים, מבינה לילי: "הארץ הזאת, שהם קרבים אליה, אינה רק זבת חלב ודבש. היא גם זבת דם. [...] הודמנות, אחרונה בהחלט, לבחור" (שם, 260).

האותיות בעברית

מול הפעולה הנחרצת של מני, שמממשת את הבחירה האנטי-ציונית בהקשר של מרחב וטריטוריה, משמשת השפה ברומן, על ציטוטיה ודהודיה, את הבחירה ההכרחית, הצרובה בלשון דובריה, של שפת הציונות – העברית. שירים ישראליים, תוצר מובהק של התרבות הישראלית-ציונית, שזורים בלשונן ובדיבורן של הדמויות הישראליות ברומן, ומממשים את בחירתם בהווה הציונית-ישראלית – העברית. הבחירה העלילתית בעזיבת הטריטוריה הישראלית, וכנגדה השימוש הרחוס הבלעדי בשפת הציונות, יוצרים תנועת מטוטלת ביחסם של הישראלים לזהותם הישראלית. מני מוותר בקלות רבה על המרחב הישראלי ועל עבודתו המוצלחת בישראל. הוא מוותר גם, אם כי בקושי רב, על הקשר היומיומי עם ילדיו ונכדיו. כמשקל נגד לוותורים האלה הוא נשאר קשור בכל נימי הווייתו לשפה העברית: "אוכל טרופי קרוויה ואחר כך מתיישב ליד המחשב עם האותיות בעברית וכותב בלי לעצור. אסור לעצור..." (שם, 317). כך למשל משמשים טורי פזמוניהם של אביב גפן ונעמי שמר אמצעי לעריכת חשבון נפש רב-דורי בלבו של מני במהלך מסעו בדרום אמריקה: "דור דפוק אנחנו. בחיי דור המדינה יש איזה זמר [...] נדמה לי שצורח אנחנו דור מזוין וכל פעם שאני שומע אותו אני כועס [...] מה פתאום דור מזוין? את הכול קיבלתם מן המוכן. ההורים שלנו היו בעלי חלומות והשאירו לנו את העבודה השחורה של להגשים אותם [...] כשחזרתי מהאש היא אנשים לא רצו לשמוע והיו מעבירים נושא, מתחילים לשיר לו יהי [...] לו יהי לו יהי אנא לו יהי..." (שם, 316). שירי יהודה עמיחי צרובים בשפת הדמויות, וכך למשל מבטא מני את זיכרונותיו מימי נעוריה של אשתו המתה: "הייתי רואה אותה בהר הצופים [...] היה לה אז שיער ארוך שערך הארוך נערה שערך הקצר" (שם). מרכזיותה, נחיצותה, הכרחיותה של העברית ניכרות גם בשפת שירי הערש שלצליליה מורדם ראובן, בנו הזר והנוכרי לישראליות של יוסי בנבנישתי: "הסתבר שהילד אוהב להירדם לצלילי ספרי ילדים בעברית. הוא לא מבין את המילים אבל המנגינה מנמנת אותו" (שם, 279). ענבר, אחותו למחצה, פוגשת אותו ב"מקום האחר" המובהק ביותר ביחס למדינת ישראל – במלון בהונג קונג. לבקשת ראובן הקטן ענבר משכיבה אותו לישון בתוך שהיא שרה לו שיר בעברית, "שבדיוק יצא לו בארץ ביצוע חדש": "עולם חדש וטוב אני אתן לך, כבר במבט כחול את מגלה, כמה חשוב לראות חצי ירח, קורץ צהוב מתוך האפלה –" (שם).

"עולם חדש וטוב אני אתן לך"

ספר גדול זה, תרתי משמע, של אשכול נבו מממש בעצם כתיבתו את "הדרך שלא נבחרה". בראיונות שנתן בעבר ציין נבו את הצורך רב השנים לכתוב דווקא את סיפורה של "נוילנד", גם בזמן כתיבת ספריו הקודמים "ארבעה בתים וגעגוע" ו"משאלה אחת ימינה". הספר כולו, על

ריבוי דמויותיו ונושאים, מדבר בשבחה של "הדרך שלא נבחרה", הן בהקשר האישי-זוגי והן, ואולי בעיקר, בהקשר הטריטוריאלי-מדיני. כמשקל נגד ליתרונותיה של "הדרך שלא נבחרה" מוצגת העברית, השפה שהספר כתוב בה, על ריבוי משלביה, הדהודיה ואפשרויותיה. טורי שיר בעברית מתוך פזמון ישראלי פופולרי הם שמאפשרים, מבעד לחיבוטי הדרך והנפש הסוערים של דור הבנים – שהיה לדור ההורים – לחזור ולהשמיע את משאלת הלב הנצחית של כל דור הורים, באשר הוא, לילדיהם: "עולם חדש וטוב אני אתן לך".

מקורות

נבו, א' (2004). **ארבעה בתים וגעגוע**, אור יהודה: זמורה-ביתן.

נבו, א' (2011). **נילנד**, אור יהודה: זמורה-ביתן.

stadiv@gmail.com